

Tolkningen av 9 kap. 5 § äktenskapsbalken — en replik till Anders Agell

Med utgångspunkt i f. d. justitierådet Gösta Walins verk "Supplement till Ärvdabalken och Föräldrabalken, Sambolagen m. m." har professor Anders Agell i en artikel i SvJT år 1990 (s. 1–53) diskuterat vissa spörsmål rörande de nya arvsregler som infördes samtidigt med äktenskapsbalken (ÄktB). Agell har därvid bl. a. framfört synpunkter i frågan huruvida bodelning med anledning av makes död kan ske när den efterlevande maken ärver hela kvarlåtenskapen. Jag skall inte här ge mig in i en mera allmän diskussion om de olika spörsmålen eftersom jag kan ansluta mig till vad rättschefen Anders Eriksson anför i en artikel i förevarande nummer av SvJT. Jag vill emellertid något kommentera ett uttalande av Agell, vilket inte närmare berörts av Eriksson, och detta trots Agells varning för uppfattningar som framförs av "tjänstemän i departement och lagutskott". Möjligen kan mitt inlägg bidra till att frågan blir ytterligare belyst och kanske kan tyngden av mina argument övertyga någon.

I 9 kap. 5 § ÄktB föreskrivs att bodelning efter makes död skall förrättas av den andra maken samt den dödes arvingar och universella testamentstagare. Vid riksdagsbehandlingen av förslaget till ÄktB uttalade lagutskottet beträffande stadgandet (se lagutskottets betänkande LU 1986/87:18 s. 33) att med arvingar avses endast dem som har arvsrätt direkt efter den döde samt att efterarvingarna till den avlidne inte har rätt att delta vid bodelningen. I den nämnda artikeln refererar Agell såväl detta uttalande som vad utskottet anförde om möjligheten för efterlevande make att ensam förrätta bodelning och att träffa frivilliga överenskommelser med efterarvingarna om boets delning. Agell påpekar att spörsmålet om vilka som får delta vid bodelning med anledning av makes död i de fall det endast finns efterarvingar och den efterlevande maken på grund av giftorätt och arv skall överta all egendom existerat ända sedan arvsrätten för make infördes år 1928. Det förefaller Agell ganska tveksamt om "lagutskottets anknytning till ÄktB 9:5 som underlag för ståndpunkten, att efterarvingar inte kan delta i bodelningsavtal, kan ses som uttryck för tillkomsten av ny lag och ges den avsevärda vikt för rättstillämpningen, som anses tillkomma vissa förarbetsuttalanden". Enligt Agell har uttalandena om ett gammalt problem i förarbetena till den nya lagstiftningen knappast något rättskällevärde.

Jag håller med Agell om att frågan huruvida bodelning kan ske i sådana fall då det endast finns en efterlevande make samt efterarvingar inte är ny. I princip kan jag också ansluta mig till vad Agell säger om att "de lagstiftande organen" i ett senare lagstiftningsärende inte kan binda tillämpningen av redan gällande regler. Det förefaller mig dock som om hans sistnämnda uttalande är alltför svepande. Att lagstiftaren inte kan påverka tillämpningen av en rättsregel genom motivuttalanden, som saknar anknytning till någon ändring av lagrummet i fråga, är självklart (se t. ex. justitieutskottets betänkande JuU 1976/77:15 och näringsutskottets betänkande NU 1986/87:36). Uttalanden som görs i anslutning till att en bestämmelse i oförändrat skick förs över till en ny lag torde i allmänhet inte heller ha någon inverkan på rättstillämpningen. Saken ställer sig emellertid annorlunda när det införs en paragraf som saknar direkt motsvarighet i gällande rätt eller när en befintlig paragraf ändras i något avseende eller

upphävs. I sådana fall bör lagstiftarens motivledes gjorda uttalanden inte fränkännas betydelse. I lagstiftningsarbetet har sedan länge metoden med motivuttalanden i anslutning till ändring av ett lagrum utnyttjats för att ändrad praxis skall åstadkommas. Hur genomgripande lagändringen bör vara för att motivuttalandena skall få styra rättstillämpningen är en särskild fråga som jag här förbigår.

Vad som ger Agell anledning att fränkänna lagutskottets uttalande om efterarvingarna värde som rättskälla är, såvitt jag kan förstå, att 9 kap. 5 § ÄktB varken i propositionen eller i lagutskottets betänkande presenterats som en saklig nyhet och att både departementschefen och utskottet ansett att då gällande ordning skulle kvarstå oförändrad. Det må vara att 9 kap. 5 § ÄktB inte uttryckligen angavs innebära någon nyhet. Någon mera revolutionerande förändring av rättsläget innebar ju inte stadgandet i ÄktB. Enligt 23 kap. 1 § ärvdabalken (ÄB) i dess dåvarande lydelse skulle nämligen när en make avlidit arvsföregå av bodelning mellan den efterlevande maken och övriga delägare i boet. Någon direkt motsvarighet till bestämmelsen i 9 kap. 5 § ÄktB fanns däremot inte i giftermålsbalken och i vart fall språkligt skiljer sig den regeln från 23 kap. 1 § ÄB. Att departementschefen måhända hade uppfattningen att någon ändring av rättsläget inte var avsedd saknar i detta sammanhang betydelse. När Agell fäster stort avseende vid departementschefens uppfattning synes det som om han — att döma av hans uttryck ”de lagstiftande organen” och andra uttalanden — förbiser att enligt regeringsformen riksdagen ensam anförtrotts lagstiftningsmakten. Vad som motivledes anförs i en proposition har numera värde som rättskälla blott i de fall riksdagen inte haft några invändningar mot uttalandena.

I lagutskottets betänkande finns inte någon antydning om att 9 kap. 5 § ÄktB skulle spegla den ordning som gällde enligt 23 kap. 1 § ÄB. Tvärtom framhöll utskottet (s. 34) att förslaget i propositionen syntes ge den efterlevande maken möjlighet att få till stånd en bodelning i de fall maken är ensam dödsbodelägare. Häri låg ett påpekande om en saklig skillnad eftersom 23 kap. 1 § ÄB enligt sin ordalydelse inte gav utrymme för att maken ensam förrättade bodelning i sin egenskap av både make och ensam arvinge. Att lagutskottet sedan tog avstånd från att bestämmelsen i ÄktB gavs en sådan tolkning är en annan sak. Det berodde, som framgår av betänkandet, i väsentlig mån på att den efterlevande maken inte ansågs böra ensam få bestämma över huruvida enskild egendom skall dras in i bodelningen enligt 10 kap. 4 § ÄktB. Något uttalande om att den nya regeln därmed bringades i överensstämmelse med det dåvarande rättsläget gjordes inte. Mellan raderna kan också utläsas att lagutskottet ifrågasatte om departementschefens uppfattning var konsekvent. Utskottet påpekade nämligen att utskottets ställningstagande låg i linje med förslaget i propositionen (17 kap. 4 § ÄktB) att bodelningsförrättare skulle kunna förordnas endast om tvist förelåg i en bodelningsfråga. Det framgår också av betänkandet att vad lagutskottet anförde (s. 35) om möjligheten för den efterlevande maken och efterarvingarna att träffa en frivillig överenskommelse om den framtida delningen av boet inte har avseende på tolkningen av 9 kap. 5 § ÄktB utan blott innefattar en erinran om att parterna har möjlighet att träffa sådana avtal. Utskottet framhöll sålunda uttryckligen att avtalen inte kan anses innefatta någon formell bodelning. När Agell, som det förefaller, åberopar lagutskottets olika uttalanden som stöd för sin

ståndpunkt låter det övertygande. Agells redovisning (se artikeln s. 5) av utskottets betänkande på dessa punkter är emellertid missvisande i så måtto att den inte korrekt anger i vilka sammanhang uttalandena gjordes.

Mot den angivna bakgrunden har jag svårt att instämma i Agells påstående att lagutskottet endast skulle ha uttalat sig om ett gammalt problem. Vad utskottet gjorde var att i samband med införandet av en ny lagbestämelse som saknade motsvarighet i gällande rätt uttala sig om hur denna nya regel bör tillämpas. Motivuttalanden som sker på det sättet torde som jag uppfattat saken allmänt tillerkännas värde som rättskälla. Avslutningsvis vill jag uttrycka min glädje över att Agell utifrån sina utgångspunkter ändå kommit fram till att någon bodelning inte kan ske i de fall den efterlevande maken ensam ärver hela kvarlåtenskapen. Det viktigaste är trots allt att något tvivel inte råder om hur 9 kap. 5 § ÄktB bör tolkas. Det är också tillfredsställande att Agell stöder uppfattningen att den efterlevande maken och efterarvingarna med bindande verkan frivilligt kan avtala om hur egendomen skall fördelas vid en framtida bodelning.

Hans Regner